

„Seb és koszorú”

Tamási Áron portréja Sütő András esszéiben

1.

Sütő András írói és gondolkodói munkásságának egyik legnagyobb kihívása Tamási Áron életműve volt. Az egyetemes és a sajátos létproblémák megfogalmazásában, az egyediből az egyetemesbe törő szellem nagy próbálkozásaiban, egy közösségi sors új alaphelyzetének kimondásában, a helyi értékek világirodalmi szintű tudatosításában, a kudarcok és a rosszindulat döféseit legyőző akaratban és a nyelv pompás esélyeit felnyitó kreativitásban az egész magyar nyelvű irodalomban ő járt leginkább előtte. Tamási Áron és Sütő András szellemi kapcsolatára az egész Sütő-életmű eszmeisége, stílusa, diaszporikusan is konkrét utalásrendszere, valamint az írói világot feldolgozó tanulmányok és cikkek sora is érzékenyen rávall. Sütő András emlékezései, esszéi a személyes élményektől az írói viszony különböző szintjeiig idézik fel Tamási alakját, sorseseeményeit. Eltévedt koporsóját is például, amelyben Sütő valósággal elődje jelképes üzenetét, „ábeli” pillanatok visszatérését látta. „Áron hazajövele éppoly ábeli volt, akár ama csikcsicsói legényke kalandos indulása. Farkaslaka–Lupenibe címzett koporsóját nagy kerülő után Lupény nevezetű bányavároskából kellett hazafelé téríteni.” Tamási Áron temetésének a természet nagy viharától kísért gyásza is több írásában feltűnik. „S emlékszem, szinte bevérzett a szemünk a nagy villámlástól, amely Tamási Áron temetésén az ámenre érkezett” (*A mecénás metamorfózisa*).

Pusztakamarás szülötte nem csupán íróként és irodalomértelmezőként, hanem már-már egyszemélyes „intézményként” is rengeteget tett Tamási Áron műveinek újraértékeléséért, új kiadásáért. Beke György összegző érvénnyel fogalmazta meg, hogy Tamási Áron „hazatérése”, „műveinek immár mind szélesebb körű beolvadása a romániai magyar olvasói tudatba” az ő „kitartó erőfeszítéseinek” volt köszönhető. Az írói kapcsolat láthatóbb vagy rejtettebb szálai szinte az egész Sütő-életművet keresztülfonják. Nem véletlen, hogy kiváló esszégyűjteménye, az *Istenek és falovacskák* is Tamási „alakjának megidézésével, mintegy invokációjával indul” (Kovács Sándor Iván).

Sütő András műveinek értelmezői apparátusában is valamiféle vissza-visszatérő etalon: egyszerre egyetemes és székely mérték Tamási Áron neve. Ennek csupán egyik, de töredékes voltában is fontos bizonyítéka, hogy az író pályájáról Debrecenben 2002-ben kiadott reprezentatív tanulmánygyűjtemény jó negyven helyen emeli fel Tamási Áron örökségét viszonyítási pontként a pusztakamarási író esszéinek, drámáinak, szépprózájának analízise során (*Tanulmányok Sütő Andrásról*).

Szerkesztette Görömbei András Kossuth Egyetemi Kiadó.). Az első átütő sikerű Sütő-könyv, az *Anyám könnyű álmat ígér* egyik „ihlető példáját” így Nagy Pál, Pomogáts Béla, Czine Mihály és Görömbei András egyaránt Tamási Áron *Szülőföldem* című könyvében nevezi meg. A Sütő-kötet forrásainak számba vételekor Kovács Sándor Iván távolabbi analógiákra is talál. „Tamási Áronnak 1935-ben Kolozsvárott keltezett *Levél édesanyámboz Mikes Kelemenről* című írásában olvassuk, hogy édesanyja egyszer „nagy epekedéssel azt mondta” neki: „még csak azt szeretném megérni, hogy nekem is írjal valami szépről valami szépet. Az *Anyám könnyű álmat ígér* hasonlatos *Biztatóval* kezdődik.” Ablonczy László is további párhuzamokat mutat fel e Sütő-mű és Tamási öröksége között. Ő a *Karácsonyi pásztorocskák* című múltidéző novellát és ennek előképét, a *Székely karácsony* című rádiójátékot pillantja meg a Tamási-hagyatékból az *Anyám könnyű álmat ígér* háttérében. Cs. Nagy Ibolya Sütő András egyes novelláiról jegyzi meg, hogy azok emberábrázolása „olyan erőteljes, drámai hatású képe az emberi-szegényemberi kiszolgáltatottságnak, amilyenre a kortársak között valóban csak Veres Péter, Tamási Áron művészetében találunk”. Görömbei András, Veress Dániel és Szakolczay Lajos Sütő András nyelvertermő kreativitásának jellemzésekor jelölik meg az egyik meghatározó előzményként Tamási Áron műveit. A Tamási-drámák és Sütő András színpadi műveinek dramaturgiai, nyelvi és szemléleti összefüggéseit pedig Ablonczy László, Cs. Nagy Ibolya, Márkus Béla, Pálffy. G. István, Spiró György, Szakolczay Lajos, Tarján Tamás, Veress Dániel egyöntetűen kiemelik. Pálffy G. István és Veress Dániel a már Tamási drámáit is sújtó elméleti értetlenség okát egybehangzóan a kritikusok „botfülében” találják meg. „Tamási játékaiknak holdudvarában járunk – írja Veress. – Sütő éppúgy, mint egyik mestere, a tréfa, a humor, a játékos groteszk, sőt a burleszk lebegésében a költészetet lopta (vissza) a színpadra. Kritikusainak, miközben Adamovból és Beckettből vizsgáztatták, erre a legsajátosabb dallamra botfülük volt.” „Tamásiban is az volt érthetetlen, amiért Sütőt elmarasztalták – visszhangoznak Pálffy G. István tanulmányának sorai is –, a látószólag túl könnyed játék, a mesétől se visszariadó költészet.”

Az egyes művek analogikus mozzanatain túl Czine Mihály átfogó értelemben veti fel a Tamási és Sütő művészete közötti legbelső, szemléleti és stílussteremtő azonosságokat. Azt mondva ki többek között, hogy a legismertebb Tamási-hős, Ábel arcáról „Sütő András olvas legjobban”; s hogy „a már Tamási által fölvetett kérdés – mi végre vagyunk a világon? – könyve legapróbb részletén, még a füvek hajlásán is átdereng”. Czine Mihály ugyanakkor pontosan megjelöli azt a történeti és irodalmi mezsgyét is, amely a lét mélyszerkezetében Tamásit és Sütőt a nagy rokonságok ellenére elválasztja. „Tamási és Sütő András embersége rokon, mindketten az otthonteremtés cselekvő érzésével fordultak a szülőföldhöz, s pillangózásra való készséggel vállalták a lövészárookban való helytállást is – de Sütő András olyan gondokra is ráébredt, amelyek Tamási Áront még nyugton hagyták. Tamási még úgy tudta, nem tűnhet el a nép...” (Az utóbbi gondolat hasonlóan hangzik Ablonczy László képi megfogalmazásában is: „Ami Tamási Áronnál *harmatos*, az Sütő Andrásnál *zúzmarás*.”) Féja Géza ugyancsak a fűmetaforához kötődve egészí-

tette ki az egyes művek között feszülő körképet, Sütő András népi forrásaira is utalóan összegezve a Tamási-motivációkat s a létbeli paralelizmusokat. „Nem jussolt olyan pazar folklórkinccseket, mint Tamási Áron, csakugyan az elesett tájból, egy átmeneti korszak szenvedéseiből, a mindennapok szakadatlan drámáiból, a le-taposott, de szüntelen újra kiegyenesedő fűszalag hősiességéből alkotott világot.” Később Alexa Károly is átfogó kitekintéssel beszélt, a két író művészetének kereszteződési pontján állva, a Sütő András esszéiben és egyéb írásaiban is folytonosan „az otthon felé közeledő”, az „Ábel kezét fogó” alkotói magatartásról. Sor-sban, művészetben, emberi eszmékben egyaránt mély Tamási-párhuzamokat mutat meg Bertha Zoltán Sütő András-monográfiája is (*Sütő András*. Pozsony, 1995, Kalligram Könyvkiadó).

A legkülönbözőbb műfajú alkotásait átszövő utalások, megnyilatkozások mellett maga Sütő András három nagy esszéiben vet számot Tamási Áron életmű-vével és örökségével.

2.

A három esszé három, az életmű utóéletének kérdéseit magába koncentráló esemény motiváló ösztönzésére született meg. A két rövidebb (*Tamási Áron ren-des feltámadása*, *Tonnás hegyibeszed*) és egy hosszabb, szintetizáló természetű írás (*Ábel kacagása és szomorúsága*) értelmezéseinek és értékeléseinek közegében a sa-ját életmű problémakörei és ezek módosulásai is megmutatkoznak; de a Tamási Áron-örökségről vallott ítéletek meghatározó tartalmai az esszékben mégis állan-dóak. A három esszé folyamatos pontosítása, kiigazítása, a helyére tétele a ma-gyar és az egyetemes irodalomban az életműnek. Azt bizonyítja, hogy a Tamá-si-örökség konstans motivációként és próbatételként lett mind súlyosabbá Sütő pályáján. Az írói és a benne tükrözött nemzeti tudat mind mélyebb és egyre fájdalmasabban megélt rétegeibe kerülve magnetikus sziklaként állt meg Sütő András gondolatrendszerében.

Az első rövidebb esszé kihívását az írói teljesítménnyel való szembesülésre Ta-mási Áron temetésének (1966) ötödik évfordulója adta. De Sütő András mégsem a temetésről, hanem a székely író feltámadásáról beszél a már címében, tehát stí-lárisan is Tamási műveinek feltámadását imitáló, mert az Ábel-könyvek szerzőjé-nek egyik alkotására utaló írásban. S hogy éppen a feltámadás mozzanatát s nem a siratását vagy az emlékező méltatását kell a Farkaslaka szülőttét halálában kör-beálló esélyek közül kiragadnia, arra Sütő Andrásnak keserű és aktuális oka van. Ami a feltámadásmotívum kiemelésére készíti: az a rengeteg kételkedés, sehova se vezető, nyakatekert latolgatás, a nagy műhöz méltatlan – sok vonásában politi-kai indíttatású – fontolgatás az életmű értékelése körül. Sütő a temetés ötödik évében, 1971-ben mindenféle köntörfalazás és ideológiai háttérrel nélkül nyílt bátorsággal fordul szembe a Tamási Áron-munkásságot a törpéknek készült mérő-szalagokkal centizgetők szándékaival. Minden mondatával azt tanúsítja, hogy

a magyar szellem óriását látja Tamásiban. S hogy ebből a látószögből a kételkedők viselkedése már nem is csak esztétikai, de etikai természetű vétség. S nemcsak Tamásival, hanem a magyar és az erdélyi kultúrával szemben is az. Az irodalomtörténeti közhelyekkel szembefordulva az értékelt szellemi látvány minőségét magaslatti perspektívából nevezi meg. S bár név szerint Mikes Kelemen említi az értékviszonyítás fő pólusában; a párhuzamkereső emlékezés és nyelv a Balassit méltató Rimay János híres mondatának (amely szerint Balassi úgy járt a kor más költői, „mint az sas az több apró madarak előtt”) képelemeit is felrántja az emlékezet mélységeiből: „Az idő, miként a sas, nem kapdos légy után, nem számol dudoros kis kobakokat.”

Írása első felében, ezzel a hangütéssel harmóniában, Sütő András a Tamási Áron-örökség már bizonyítottan nagy értéktartalmait a kételkedő gesztusok kontrasztjában sorolja fel. Majd a temetésnap nagy viharra emlékezve egy koncentrált metaforikus képben meg is indokolja e „rendes feltámadást”. Saját gondolkodói útjának is megfelelően Tamási jelentőségét – az esztétikai indokolás után – már annak társadalmi küldetésében ragadja meg. S ha később új árnyalatokat kap is még ez a kép, e kettős súlypont: Tamási poétikai és társadalmi súlyának elválaszthatatlan kettős nyomatéka végigkíséri Sütő András egész értékelését. Két egyenrangú, párhuzamos húrt képez az író Tamási-utalásainak rendszerében.

Sütő Andrásnak a valóságban, a művészetben és a szimbólumalkotó elvonatkoztatásban egyaránt otthonosan mozgó, sőt e szférák jelenségeit, törvényeit szervesen egymásba vetítő szelleme a lényegsűrítő pontot felmutató akarattal szervezi egybe e három aspektus utalástartalmait a Tamási-küldetés fókuszszerű megragadásakor. Ezek metszéspontja az egyébként profán (de e kontextusban allegorikus-szimbolikus jelentőséggel telítődő) esernyővízió lesz. Az író temetői búcsúztatásakor kitört vihar és a *Bölcső és bagoly*ból idézett részlet egymásba olvadás a szimbólumkereső szellemi feszültség dokumentuma is Sütő András esszéjében. A megidézett írói látomásban Tamási anyja kezében emelkedik fel az az ernyő, amelynek „csak árva botja marad” ugyan a szélzúgásban – s íme a Sütő András-i jelentéstulajdonító gesztus –, „ez hordozza Tamási látásmódjának lényegét. Ebben ismerünk magunkra.” Ám nem csupán ez a minősítés fordítja az írói emléket és a látványt a képletes értelmezés síkjába, hanem az esernyő: az „esőtartó” funkciója is. Ami természetesen az írói tettek értelmezőjévé alakul át Sütő kifejtésében. A motívumban Tamási végakarata nyilatkozik meg, az a szándék, „hogy Farkaslakára hozassék, a szülőföldre: esőtartónak. Fejünk fölé emelhető szellemi örökségnek a lét zivataraiban.” Az a legmélyebb Tamási-program válik így áthatóvá, s indokolja az értékek szülőföldből fakadó hajtásainak védelmét és kiemelését is, amely eredendően áll szemben kezdetben fájdalomosan emlegetett, az író halálában körülvevő társadalmi-irodalmi tényekkel. Azzal például, hogy „akadt lapunk – nem is egy –, amely Áront sem éltében, sem holtában nem merete tudomásul venni. [...] Áron halálának ötödik évfordulóján nyugodt lélekkel állapítható meg, miszerint az idő szembekacagta a bizony-

talankodva gyászolókat; amiképpen azt a temetés óta kiadott tanulmányok, könyvek sora is igazolja.”

A második rövidebb esszé szellemi atommagját már nem elsődlegesen Tamási-műből kiemelt emlék, hanem nagyon is súlyos „tény”: valóságos eszmei „kötömb” adja: Szervátiusz Jenő készülő emlékműve az író porai fölött. Így születik meg, utalásaiban félig a földön maradván, félig az eszmények világába emelkedve fel a *Tonnás begyibeszéd*, amelynek tartalmát ismét csak Sütő András földi valóságon, eszmén, irodalmon, társadalmon egyaránt átnyilalló, a Tamási-hatás súlypontját megragadni akaró, lényegmodelláló képzelete szervezi. Az esernyőmetafora új változata ebben az esszében a kő allegóriájában folytatódik tovább. „Farkaslakán a két cserefa között maga Áron is az útba van letéve” – írja a szerző, a fizikai helyzetből a szellemi terepre emelve át a példázatot. Amely szerint Tamási Áron „az útba”, vagyis a székelység esélyeibe van elhelyezve; fizikailag és irodalmi értelemben is abba „az útba”, amelyet népének rendelt a történelem. Sütő András tudatos sorsfelmutatást lát abban, hogy a székelly író a szülőfalujában jelölte meg végső otthonát végrendelkezésekor; noha, „a temető-metropolisok káprázatában – kihagyhatta volna a szülőfalu nevét”.

Ebben az esszében Sütő András már részletesebben kifejti, mit is ért valójában az „esernyő-effektus” fogalmán. Olyan alkotói-szellemi teljesítményt, amelyből, mint a szülőföldből, annak „sanyarú sorsából”, „új mítoszként világlott föl a megmaradás etikája”. S a Tamási-életmű legbelső természetét fogalmazza meg akkor is, amikor ezzel összefüggésben azt írja: az életmű a maga „megjátszott könnyedségében” s a sorsnak feszülő „örökös talpra ugrásában is” „görcsös, véres körmű visszakapaszkodás a meglódult földre”. Amit Tamási tett, az emberi megmaradás érdekében elvégzett szabályos kulturális világteremtés tehát. Ebben az esszében tárja föl végleg a pusztakamarási szerző a Tamási-stílus és tartalom általa legfontosabbnak látott belső kapcsolatát is. A művészet mögötti írói életcél, a társadalmi cél, a nemzeti és az antropológiai cél a maga pőre nyíltságában láttatja meg. Azt az erőt mutatja fel bennük, amely „zsoltáros gátat” tud emelni „a diaszpóra elé”. A stílus maga ezen a szándékon: „az annyiszor megénekelt szép ruha” csak, nem más, mint „vigasztaló ráadás, egy tündéri kéz otthont teremtő babusgatása a mindenkori ki- és elvándorló szándék enyhítése végett”. Vagyis a legmélyebb örökség abban „az útban”, ahol Szervátiusz Jenő kő emlékműve áll, a „szülőföld bölcsőjére virágokat” mintázó megmaradáselv. Sütő András egyértelműen jelöli meg így Tamási Áron nagy íróvá alakulásának legmélyebb, antropológiai motivációját. A húszas évek székelly kínjából indul el ez a pálya „olyan magaslatok felé, ahol a népsorsban küszködő gond a szabadságot vélte megtalálni”. S ez a gondolat jelenik meg később kulcsmondatként Sütő Andrásnak a Nagy Lászlót sirató 1978-as, *A költő szívet basogató Gondja* című gyászbeszédében is: „Aki pedig azt kérdezné: mi légyen ez a Gond, [...]: merüljön el a Te szavadban, és ott megtapasztalhatja, hogy az individualizmus csip-csup fájdalmain túl bátor férfiak után kiált a kollektivitás történelmi gondja [...] ha valakitől számon kéretik a közösségi felelősségviselés gondja: a költő az mindenekelőtt.”

E tágabb lélegzetű eszmefuttatás után tér csak rá az írás a Szervátiusz-emlékmű részletező értelmezésére, a kő, sőt az „égi kő” szimbolikus-allegorikus tartalmainak kiaknázására. „Ami pedig ezt a sírhoz vezető utat leginkább megnyomta: egy valóságos mennykő volt. [...] A mélységbeli tömör közetek kilenctonnás darabja” – jelöli meg a kő helyét és eredetét, amivel máris a Tamási-hagyaték szellemi súlyát és minőségét jellemzi. Annál is inkább, mert az immár fizikai értelemben is „az útban álló”, a földre került mennykőre Szervátiusz Jenő „rendre hívja elé az életmű alakjait”. „Itt van már az *Énekes madár* serege: kéz a kézben a szerelmes Magdó és Móka, Bolha kutyájával Ábel, csodás változásaiban Jégtörő Mátyás és Tündöklő Jeromos. Súlyosan lépeget utánuk tüzet árverezni a megsiratott Boda Ferus. A kőbe költözködés metamorfózisában levetik tündéri könnyedségüket; [...] körkörös összeforrottságban egyetlen intelemmé tömörülnek. S ha valakinek szeme van hozzá: olyasféle tanulássá, amire az időnek markában további miheztartás végett éppen szükségünk van.” A képzőművészet és a Tamási-művek e párhuzamos kiolvasása közben Sütő András a Tamási munkásságában megnyilatkozó eleven sorstapasztalat belső lényegét közvetíti. „Létünknek része, s mivel nem a szeszélytől kaptuk, hanem a sorsunk gyöngyöztek ki: az eszmélésnek része, amellyel egy közösség önmaga fölé hajlik” – szól költői és egyes modern esztétikáknak (Júlia Kristeva) a történelmet és a szöveget egymásba áthajlító felismeréseivel. Tamási így növekszik öntudatosító értelemmé, Szervátiusz Jenő műve pedig kultikus közösségi fókusszá Sütő András értelmezésében. A *Tonnás hegyibeszéd* mind a képzőművészeti, mind az irodalmi, mind az emlékezői magatartásban a megmaradás szolgálója lesz.

3.

Az *Ábel kacagása és szomorúsága* 1968-ból Sütő András összegző, sokféle szempontból egybeszórt, szintetizáló Tamási Áron-tanulmánya. A hattételes nagy esszé nem is csupán a szó szorosabb értelmében vett esszéműfajhoz, hanem számos vonatkozásban az irodalomtörténeti igényű tanulmány műcsoportjához tartozik. Mint ilyen igényű írás Tamási jelentőségének nemcsak a személyes pályára gyakorolt hatását, hanem magyar irodalomtörténeti helyét is szélesre nyitott látómezőkről méri fel. Eleve jelzésértékű előzetes irodalomtörténeti alapozást igazol, hogy Sütő András írásának már az első mondatával, a Tamásit mintegy az irodalmi köztudatba befogadó Babits gondolatával indít: „Emlékszem az öröme, mikor Tamási Áront megismertem, és sikerült útjait egyengetnem.” Nem véletlen ugyanakkor, hogy éppen Babits neve merül fel a Tamási Áron indulását és kiteljesedését figyelők hosszabb sora: Áprily Lajos, Jancsó Béla, Sárközi György, Féja Géza, Németh László és a többiek közül. Babits gondolkodása ugyanis talán valamennyiükénél erősebben hordozta magában a nyugati hagyományokon fölcseperedett XX. századi magyar irodalmi ízlés, az egyetemes orientáció jegyeit, és jelenítette meg kritikáiban is ennek elveit és holdudvarát. Sütő e tanulmányának elemi szándéka pedig

a Tamási-életműnek korántsem csak a regionális, hanem az egyetemes értékek színterein történő felmutatása is. Babits felől pedig ez a vonatkozásrend jobban és kontrasztosabban rajzolható fel, mint a magyar és az erdélyi lét mindennapjaihoz erősebben kötődő kritikusok esetében. S a babitsi felismerést aktualizálva Sütő egyértelmű tanulságot tesz Tamási Áron világirodalomra tekintő eredményeiről. Szemben az író a regionalitásba rántó s ott egész óriási kísérletét a provincia keretein belül „elintézhetőnek” tekintő véleményekkel, a Babits-hivatkozás után éppen azt emeli ki: „az európai horizontok nagy kémlelője, aki az erdélyi irodalmat valamilyen ősi regionalizmustól féltette, magasra emelt mércével állapítja meg, hogy a székely kalandorozatok aranszájai mögött, az oly sokszor ködösnek tartott háttérben nagyobb s messzebb sugárzó motívumok feszülnek; egy végocokot feszegető szándék ábeli nyugtalanságú, minduntalan fölhangzó kérdései”. Az európai kultúrába, sőt az egyetemesbe törés új és új próbáinak: „nekirugaszkodásainak” kell felfogni – mondja – Tamásinak a magyar irodalomban véghezvitt bátor, műfajteremtő újításait is: Ábel-regényét, ezt „a zsánert és mítoszt egyesítő pikareszket”, „a népmeseregényt”, „a feleselő novellát”, valamint „népi játékait”.

E kiindulópont, vagyis Tamási Áron székelységében is egyetemes küldetésének rögzítése után a második tételben immár erről a bázisról mond ítéletet Sütő András ismét, de egyre több érv madártávlatából a Tamási-életmű alábecsülőivel és félremagyarázóival szemben. Elsősorban azt a sztereotip vádat célozza meg, amelynek állandóan visszakopogó érve, hogy: „regionális és misztikus, anekdotikus és idillikus” művészet az övé. Sütő András értékfeltáró értelmezése pontos és körültekintő, magyar és világirodalmi összevetésekben is megalapozott értelmezést akar. „Ebben a minden humanista – nemzeti és egyetemes – értéket átkaroló mozdulatban született újjá a régi igény, hogy Tamási Áron a romániai magyar szellemi életében az őt megillető helyre kerüljön.” De elkötelezett szeretete ellenére a kritikusi tisztánlátás igénye és az objektivitás vezet, amikor egyes Tamási Áron-műveket számba véve azok fogyatékoságairól, a be nem teljesült nagy ígélet árnyékairól, a művekben sajgó hiányokról is beszél. Arról, hogy az író a „meghódított eszmei és művészi magaslatokról nemegyszer esett vissza. Olykor önnön színvonala alá.”

A tanulmány harmadik tétele az így felvázolt esztétikai alapvonásokat az örökség társadalomtörténeti alaprajzainak szférájába fordítva már az erdélyi magyar és székely lét történelmi hányattatásai felől közeledik az életműhöz. Első mondata a teljes gondolati ívet meghatározó tételmondat egyben, hiszen asszociatív rezdülésével a Tamási óta permanens fájdalomra, az erdélyi magyarság hazahiányára utal: „az igazi Tamási nem az ég, hanem az OTTHON felé vezető utakat keres-te”. Sütő András a távlatosabb székely történelem, a szociográfiai műveltség és a valóságismeret talajáról a poézisban megformálódó, de mégis társadalmilag indukált szükségszerűségekre mutat rá az író stílusi és műfaji újításaiban. Azok legmélyebb indítékaira világít rá, amikor azt igazolja, hogy a nyelvben és stílusban megjelenő új kivirágzás nem a teremtő szellem szabad és „elmés” játéka csupán, hanem valóságos predesztináció. Olyan sorsvállalás és -értelmezés, amely a méltó

emberi létfeltételek történelmi hiányából fakaszt irodalmat. „Jégcsapos évszakban az otthoniasság káprázatával keresett vigaszt... Ábelt a szegénység űzi föl a Hargitára és később – nyomorgó székely munkások tízezeivel – Amerikába. A kedves suhancot, a mulatságos kópét nem az isteni kedély, hanem az istentelen sivárság kényszeríti pikaróvá. S hányszor és hányan vándoroltak ki előtte a szélrózsa minden irányába. Háború, éhínség, pestis, felkelés utáni megtorlás, madéfalvi veszedelem hányszor mozgatta már meg őket szerteszórva egészen Washingtonig és Egyiptomig.”

A székely gyötretés fölé emelt „esőtartó” itt tehát látványosan a történelem kö-zuhatagának irányába fordul. S a földidézett síró-kacagó néger a maga irodalomtörténeti jelentőségűvé lett mondatával a hazájából – otthon – kívülre kerülő, illetve saját szülőföldjén kisebbséggé lett, virtuális exodus alá vetett székely „négerség” gondolatát is az analóg sorsfelmutatás erejével közvetíti. A nyomorával és nemzet-hiányával egyaránt a harmadik világ felé sodródó sorsban ezért szükséges tehát nagyon az Abel-modell – mondja Sütő András, a tréfákra, a népnyelvre, a humorra, a játéokra mint vélt írói alapra pingáló fejtegetések lapjait az elemző gondolat fájdalmas vasszegével ütve át. „Tamási, akár a legendabeli honalapítók, ezen a helyen kezd építkezni. Újra teremti saját világát, amely zárt és tágas is egyben, minden ízében székely és általánosan emberi.” S közben rengeteget idéz Tamási Árontól, regényrészletet, naplójegyzetet, bizonyítva a prózát lírává varázsoló képek mögötti alkotói tudat dokumentatív realizmusát. S irodalomelméleti vonatkozásban nem másra: a remitológizációs (neomitologikus) poétikai struktúra – elméleti síkon akkor még gyermekcipőben járó – átfogóbb törvényeire mutat rá, amikor a mítosz és a folklór képleteivel egybeszótt valóság- és történelemértelmezést mutatja ki a székely író poézisében: „Tamási Áron, a lírai alkat, aki számos művének tulajdonképpeni hőse, a vándorló és mesélő szellem megtestesülése, a fantasztikum panteisztikus vonzaskörében is egyik legtárgyszerűbb ábrázolónk.” Miközben benépesíti világát „hétszínű virággal, agyaras vadkannal meg énekesmadarakkal is”, népének történelmét és jelenét olymódon értelmezi, hogy „akik a székely valóság szociografikus képét kérték tőle számon, egy kis odafigyeléssel azt is megtalálhatták benne”.

Az esszé gondolatmenete mind kényesebb terepeire hatol Sütő András erdélyi jelene legsúlyosabb gondjai, a kisebbségi lét aktuális állapotai vizsgálatában is. A negyedik tétel ezt a gondolatkört mind aktualizáltabban bontja ki. A kérdés vonalvezetésének kanyarulataiban Sütő András egyszerre beszél Tamási Áron és önmaga erdélyi világáról, és a problémák kontinuitásában önmaga írói alapelveit is felmutatja. Az első gesztus, amelyet ebben a vonatkozásban az irodalommal, sőt az irodalom ürügyén Tamási cselekszik – mondja –, egy éles és tiszta képet mutató tükör odatartása az új történelmi helyzet elé. Mert a megrendítő változások után „a talpra állás igénye” dolgozik benne: „Szembenézni az új történelmi viszonyokkal és önmagunkkal.” „A mélységben, ahol az ember sorsa ül, a törekvések új forrásait kell megnyitni; azokat, amelyek ódon illúziók helyett cselekvő józanságot kínálnak...” Sütő András az irodalom történelmi és társadalmi küldetéséről beszélve az esztétikum mögött a jóval eredendőbb

emberi tartalmakat: magát a sorsot tárja fel. Abban az élethelyzetben, amelyben a székelynak megmaradás az elemi kihívás; az életnek és évszázadok tradícióinak a folytatása a legelső sorskérdés. Az analízis képszerűségében is lényegláttató mondatai a Tamási-esztétika oksági meghatározottságait, ezért belső természetét is remekül érzékeltetik: „Láncon csörög ez a móka, miként a medve szomorúsága, minnek a másikké vége ott van a kényszerűség markában.” S ebben a „regionális” feszültségekkel telített történelmi koherenciában is az egyetemesség gyűjtőlencséje az, amihez Sütő odavezeti az Európa-sarki „provincia” gondolataiban született küldetéses Tamási-művészet sugarait. „Az általános emberi és kiváltképpen székely nyomorúságának ez a Janus-arca Tamási legmélyebb megfigyelései közé tartozik, s tanulságos esztétikai paradoxon, hogy a *Rendes feltámadás* realizmusa például a fantasztikum elemei révén teljesedik ki igazán.” S ismételten feltűnik a szociográfiai-szociológiai mező Tamási életművét átszövő rendkívül alapos ismerete is Sütő tanulmányában, illetve az ezt a szövegréteget a külvilág felé tudatosító elemzői akarata. A szerző a Tamási-művek világában lépten-nyomon ezeknek a dokumentatív-szociografikus vonásoknak a hangsúlyos jelenlétére utal.

Az író új esztétikai minőségekre mutató kísérleteiben ismételten láttatja meg azt is, hogy a folklór, a népköltészet és a mitizáló eljárások eszközeivel Tamási miképpen tudott sorselemzést, tudatformálást, dokumentativitást és történelmi analízist egyszerre közvetíteni. A marosvásárhelyi író elméleti értelemben is megszire mutató megállapítása, amikor – 1968-ban! – azt írja, hogy „romantika és szociografikus hűségű tárgyyszerűség „tündéri realizmus” és mórícizian súlyos léptű valóságábrázolás, biblikus látomás és már-már rideg részletmegfigyelés, mostanság véle kapcsolatosan szürrealistának nevezett hangvétel és mesés régiókban kalandozó képzelet egyesül Tamási világának változatos képeiben”; továbbá, hogy „a ballada és a sirató ének ősi műfaja Tamási keze alatt engedelmesen hajlik új tartalmak szolgálatába [...] megannyi döbbenetes vallomás az egyensúlyát kereső otthon vergődéséről.” Mindezzel a remitologizációnak azt a prózapoétikai szerkezetét írja körbe, amit a világirodalom XX. századi fejleményeiből a mítoszkutató Jeleazar Meletyinszkij vonatkoztatott el az elsők között, s tudatosított is a ’70-es évektől az európai kultúrában. S amely irodalmi irányzat éppen a perifériák, a szociálisan alávett, peremhelyzetű, de gazdag néphagyománnyal rendelkező kulturális „világok” irodalmában hozott az egyetemes irodalmat máig formáló értékeket. Sütő András Tamási-képe (a maga belső érzékenységgel, kreativitásával) egyenesen az Asturias–Arguedas–Amado–Neruda–Márquez–Ajtmatov névvel fémjelezhető stílus később kimutatott alapjegyeit határozza meg. Abban az időszakban, amikor Arguedastól a *Mély folyókat* (1959) Csingiz Ajtmatovtól *A versenylo halálát* (1966), García Márqueztől a *Száz év magányt* (1967) – az irányzat alapregényeit – még le sem fordították magyarra! Asturias *A zöld pápa* című könyve (1954) pedig éppen 1968-ban jelenik meg magyarul. (A három fordítás, az itt követett sorrendben, csak 1973-ban, 1971-ben, illetve 1975-ben született meg.) S a nagyfényű esztétikai villanások közepette Sütő a maga életművének legfőbb, legkínzóbb társadalmi alapkérdéseit is megjelöli.

A küldetéses irodalomfelfogás Tamási Áron-i példázatát az ötödik tétel már a maga teljes társadalom- és művészettörténeti komplexitásában ragadja meg. A székely íróban elemi feltételnek látott alkotói elv parancsa – Sütő András elemzése szerint – ebben a sajátos történelmi szituációban túlmutat az „irodalmisságon” és az egyedi személyiségen is. Azt fogalmazza meg, hogy az írás „közösségi küldetés”, amely nem engedi, „nem szabadhatja fel a világot esztétikai és politikai, dokumentáris és gondolati parcellákra”. Sütő ezzel érzékenyen mutat rá önmaga irányainak legfőbb természetére is, különösen amikor arról beszél, hogy Tamási alapvetően nem teoretikai irányokhoz, divatokhoz, külső esztétikai útmutatásokhoz, hanem az általa megtapasztalt lét természetéhez igazodott egyedi írói világának megformálásakor. „A művészetről kialakított elgondolásai elsősorban egy népi közösséghez, annak sorsához kapcsolódnak.” Majd ismét a remitologizációs poétikának a „bartóki” modellel érintkező alapelveit vázolja föl a Tamási-esztétikum főbb vonásainak jellemzésére. S csak csodálható az a szuverén átlátó erő, hogy mindezt abban az időperiódusban teszi, amikor Meletyinszkij és Northrop Frye könyveit nem vagy alig ismerték Magyarországon, s Csoóri Sándor ezt az esztétikai irányt érintő nevezetesebb tanulmányai közül is csupán a *Szántottam gyöpöt* című (1966) látott napvilágot.

Tamási poétikai „tündérkedései” mögött a szerző már következetesen a közéletet, a népe tudatát befolyásoló írói szándékot világítja meg. Kora Erdélyének, az akkori Magyarországnak, sőt a mai történelemnek is szól akkor, amikor az író és a valóság viszonyát a Tamási teremtette szellemi térben önmaga számára is újra tudatosító erővel összegzi. Az élet mint valóságos tények összege – fejt ki – „nem fölmenti, hanem elkötelezi és könnyörtelen igazmondásra kényszeríti az író”. Amikor pedig a marginalizáltak, a „peremeken” élők tradícióját mint az egyik lehetséges, meghatározó (de Tamási által a világirodalomba García Lorcával, Asturiassal, Alejo Carpentierrel, Jorge Amadóval nagyjából párhuzamos időben, együttesen és újszerűen integrált) bázist nevezi meg kulcsszerepűnek e poétika megformálásában, akkor már nem is egyszerűen csak a neomitologizálás egyetemes esztétikájáról és Tamásinak az ebben betöltött szerepéről beszél. Hanem az ekkor még Nyugaton is (nemhogy Romániában vagy Magyarországon) éppen csak a lábán megállni tanuló posztmodern világkép egyik kardinális elvét, a geográfiai-civilizációs „pars” egyenjogúsításának, tehát a másság toleranciájának programját hangsúlyozza. S benne a „perem” küldetéséről (a posztkoloniális világkép későbbi teoretikusainak, majd Jausznak, John Barth-nak, Desiderio Navarró-nak egyes ítéleteivel is egybecsengő) művészeti és szemléleti elveiről is úttörően üzen. Mennyire más eredményekre vezet az egész Tamási-szellemiség és benne a folklórintegráció vonatkozásában is ez a látószög, mint – különösen – Csoóri Sándor, Czine Mihály és Pomogáts Béla fellépéséig a népi tradíciók asszimilálásának vonatkozásában gyakran köldöknéző rögeszméibe rekedt s a romantikus, majd a két világháború között kialakult, később marxista sztereotípiáitól szabadulni képtelen magyarországi gondolkodás. „Az őseivel szól – mondja Sütő, miközben a Tamási-jelenség egész irodalomtörténeti hátterét is felvázolja Salamon Ernőtől, Kovács Györgytől,

Tompa Lászlón, Tomcsa Sándoron át Böződi Györgyig –, akik ősi szellemi fegyvereiket – a népmesét és balladát – adják a kezébe megújítás és használat végett. [...] Az élet margójára kerültek, s a részeg mód kotyogó nyomorúság-szekerek neki vallják meg sorsukat.” S miközben erről beszél, Sütő András az irodalomelméleti gondolkodás számára úttörő erővel érinti meg Tamási Áron folklór-átizzításának és a tradíciókkal való bánásmódjának összefüggésében az átértelmezhető „hagyomány” és a „horizontváltás” fogalmait is, amelyek a magyar teoretikában csak évtizedek múlva váltak közhasználatú kategóriákká.

S egyre világosabban látszik az is, hogy mind Sütő, mind Tamási emberi és írói helyzete – a föld más sarkainak nyelv-, kultúra-, identitásvesztésre ítéltjeivel analóg módon – szinte azokkal a gyarmatosított bennszülöttekkel azonos, akik a történelem folyamán saját szülőföldjükön kerültek mind elnyomottabb, kiszorítottabb társadalmi és kulturális állapotba. S amely állapot a bennszülött író, például Césaire Aimét Martinique-ről, Mario de Andrade-ot, Léopold Senghor-t és Birago Diop-ot Angolából, Léon Gontran Damast Guayanából (de a kisebbségi színes bőrű Langston Hughest és Richard Wright-ot is az Egyesült Államokban!) az erről a helyzetről valló szépirodalmi megnyilatkozásra (vagyis identitástevő, sorsfeltáró és helyzetudatosító kommunikációs gesztusra) s ezen át a világirodalomba történő behatolásra szólította fel. „A veszendőség érzése – amely a szülőföld torkát szorongatja” – Tamási legfőbb motiválója „ez veri nyűgbe és tartja fogva pillantását”. Ezért nem véletlen e vonatkozásban Veress Dánielnek az *Anyám könnyű álmot ígér* című Sütő-kötetről tett kitűnő megfigyelése sem. „R. M. Albérés, a modern regény történetéről írt összefoglalásában a *Puszták népét* a kubai, bolíviai, dél-afrikai, dél-amerikai indián, szardíniai és lapp élet – dokumentáris értékű, tudatébresztő – ábrázolásai közé sorolja. [...] Meggyőződésem, hogy a német, francia és angol kiadások után, az *Anyám könnyű álmot ígér* is ebbe a kapitolusba kerül...”

S az ötödik egység végén ismét megjelennek Sütő Andrásnak azok a korábban is emlegetett kulcsszavai, amelyek az egész Tamási-jelenséget (a jelzett fogyatékos-ságokkal és a benne megnyilatkozó nyilvánvalóan európai hagyományrendszerrel együtt is) a valóban egyetemes (tehát nem az euroatlanti típusú elméleti kötelékekkel körbehatárolt) világirodalom egyik áramlatába, Ázsia, Afrika, Dél-Amerika s (az akkor még létező) Szovjetunió alárendelt népeinek irodalmi művészetében kialakult vérköreibe kapcsolják. Az Ajtmatov–Suksin–Ajgi–Senghor–Márquez típusú, az egész földet átszövő vonulatba, amely a Tamásiéhoz hasonlóan jelöli meg önmaga irodalmiságának egyik küldetését: „Az egyetemes létben egy sajátos nemzetiségi lét boltozatainak fenntartó szolgálatát, a szociális igazság ábeli zászlajával a kezében.” S ezért kell számon tartani Sütő Andrásnak azokat az utalásait is, amikor Tamásit – éppen mint a „mágikus realizmus” latin-amerikai csúcsait megelőző székelő alkotót – világirodalmi viszonyítási pontként is megjeleníti, a legtermészetesebb módon az együttélő s szintén az egyetemes irodalom peremén álló román művészet tükre előtt. „Creangát... – írja – Tamási Áronhoz érzem közel állónak. Tamási mesenovelláiban való és költői, csodás elem és realista tényszerű-

ség fénytörése keltik ugyanazt a hatást a székely valóság elemeivel. A *Bölcső és bagoly* s a *Gyermekkorom emlékei* kánonszerűleg majdnem ugyanazt a dallamvonalat követik.” (S ezért igencsak figyelemreméltó Ablonczy Lászlónak az megjegyzése is, amikor Sütő *Advent a Hargitán* című művének „időtlenségben és elzártságban”, „a Hargita titokzatos világában lejátszódó színpadi balladájában” „García Márquez *Száz év magányának világát*” fedezi fel.)

Az utolsó, a hatodik tételben Sütő András a kritikusi farkasvakságnak azokat az – egyszerre képtelen és ravasz – vádjait hárítja el Tamási Áron személyétől és írásművészetétől, amelyek szerint a székely észjárás csalfintaságai és szípkorkái nem hagytak volna helyet ebben az írói teljesítményben a mélyebb társadalmi mondanivalónak. Pusztakamarás szülöttje éppen arra a leplezett észjárásra világít rá élesen, amely maga nem akarja látni a társadalmi gondolatot az irodalomban. Ezért próbálja – az esztétikai szemellenzők felcsatolása után – csupán a nyelvet bővülő elmeszifikázások terévé átminősíteni Tamási Áron írásait. De Farkaslaka íróját a túlzott rajongás hasonló zsákutcákba vezető szélsőségeitől is megvédi Sütő. Attól a – csőlátásban a „szolgálatos” kritika művelőéhez hasonló – „vajakos” magatartástól, amely „mint a Fidzsi-szigeteken a fejedelmét, úgy keresi s költi bele minden bokorba a *Sóvidéki társasjátékot*. Ragya Kettőt és Ugyebár Tallért; a legendát, misztikumot, „ősi keletit, mókát és fortélyos replikát.” Az *Istenek és falovacsok* szerzője a székely népelet és folklór szemiotikájának mélyrétegében mutatja meg Tamási Áron egyetemes üzenetét; a mókázó székely mögött a szenvedő székelyt, sőt a szenvedő embert találva meg az írói szóalás legmélyebbről jövő szellemi gyökereiben. Mindenféle bonyolultabb elméleti magyarázat és lábjegyzet-halmaz nélkül jelentve ki, hogy „a figyelmes olvasó” „különösebb szociográfiai tanulmány nélkül is megérzi Tamási művében a két világháború közötti korszak jég-esőszagát; a deszkás vándorok és halottak módjára pappal búcsúztatott kivándorlók történelmi szorongását”.

A játékos székely mögött az annak válla mögött álló s a szülőföldjére néző véres történelem is ott magasodik tehát Tamási Áron írásaiban – mondja ki Sütő András –, „az otthontalan hányattatás” ábeli sikolyában egyértelműen a székely történelem régebbi és friss sebeire ismerve rá. S ezért nem is az elmeszifikát, az élcet, a röhögést rángatja ide-oda, s pörgeti meg esszéíró szavaiban, hanem azt a helyzetet rajzolja egyre élesebbre, „melyben *a bargitai sast meg kellett enni*”.

Az irodalomból *visszafelé*, a valóságba vezető utat fedezi fel és mutatja meg Tamási-értelmezéseiben. S természetesen azt az utat is, amin egész életében maga is járt, s aminek porában Erdély legnagyobb magyar íróját mindig is járni látta. Miközben saját arcképét is egyre tisztábbra faragta Tamási Áron vonásaiban. ❖